

*'Opdat diens naam uit Israel niet
uitgewist worde ...' (Deut.)*

MARIA VAN HAPEREN

Digitaal monument voor vervolgte joden in Nederland

Het digitale monument dat onder auspiciën van het ISSG wordt opgericht voor de joden die in Nederland tijdens de oorlogsjaren werden vervolgd en omkwamen, is als alles volgens plan verloopt, vanaf 27 april online. Al eerder kondigde één van de belangrijkste initiatiefnemers, emeritus-hoogleraar Isaac Lipschits, aan dat er druk aan dit grootse monument werd gebouwd en dat het moment nabij was, dat iedereen daarvan kennis kon nemen. Maar nu, met de zestigjarige herdenking, is toch echt het uitgelezen moment aangebroken voor de officiële lancering. Niet helemaal volgens de oorspronkelijke opzet, want daarvoor kwamen er te veel protesten tegen vermeende schending van privacyregels, maar toch: een nieuwe en unieke bron voor onderzoek en onderwijs. Tenminste, dat zal het worden. Voorlopig slechts een bijzonder eerbetoon voor de vervolgte joden in het Nederland van 1940 -1945.

Vught ligt er op de twaalfde december, als *Kleio* Ies Lipschits voor de eerste keer spreekt, nogal grauw en verlaten bij. Een mistnevel sluimert op de akkers en het dorp biedt een troosteloze aanblik. Vanaf de snelweg de bordjes volgend, is het ongeveer tien minuten over kronkelende wegen rijden naar de strengbewaakte Koepelgevangenis en het daarnaast gelegen Nationaal Monument Kamp Vught, het voormalige Konzentrationslager Herzogenbusch. Op de parkeerplaatsen is geen hond te bekennen. Slechts vijf auto's staan dichtbij de ingang geparkeerd. In de ontvangsthallen zitten twee dames achter de balie om de gasten te ontvangen die naar Lipschits' lezing komen luisteren. *Kleio* ontwaart hem in de kantine, waar hij, eenzaam aan een tafeltje gezeten, welwillend een paar leerlingen voor een schoolkrant-interview te woord staat.

Lipschits: 'Tot op het moment van mijn emeritaat als hoogleraar eigentijdse geschiedenis in Groningen, in 1990, heb ik me nooit professioneel bezig gehouden met de Sjoa. Op mijn uitdrukkelijk verzoek, want ik kon en wilde me niet op een professionele afstand van de vervolging en moord op de joden houden. Ik ben een historicus van de oude stempel en vind dat je naar een zo groot mogelijke objectiviteit moet streven. Maar het onderwerp heeft me natuurlijk wel altijd bezig gehouden. Het was dan ook een opluchting dat ik na mijn Vut hieraan wel aandacht kon besteden. In 1992 verscheen *Onbestelbaar*, over mijn, in Auschwitz, vermoorde familieleden. Echter niet alleen hun naam, maar ook die van alle joden die in Nederland zijn vervolgd, mag niet in de vergetelheid geraken. Of zoals een belangrijke joodse traditie verwoord 'opdat diens naam uit Israël niet uitgewist worde.'

Wanneer een gehuwde man zonder kinderen komt te overlijden, dan moet zijn vrouw met een zwager, een broer van de man, trouwen en kinderen krijgen. De naam van de overleden echtgenoot gaat niet verloren, omdat de zoon uit het tweede huwelijk de naam zal dragen van de overledene.

Het is deze zinsnede uit Deuteronomium die voor mij eigenlijk de emotie weergeeft waarom ik dit monument graag wil oprichten. In de joodse traditie is iemand niet echt dood, zo lang hij herinnerd wordt.'

Gewist

'In de Tweede Wereldoorlog zijn hele familietakken gewist. Van de meer dan 135.000 Nederlandse joden zijn er zo'n 107.000 gedeporteerd en

'Ik zie dit als een eer.

Het is een monument voor de joodse gemeenschap.'

Isaac Lipschits (foto Maurice Kappé).

daarvan zijn maar ongeveer 5000 mensen teruggekeerd. Met het monument moeten alle namen terugkomen in de herinnering. Omdat we ook de namen vermelden van Poolse en Duitse joodse vluchtelingen die aan het begin van de oorlog in Nederland verbleven, kom je toch al gauw op 110.000 namen. Van elke persoon komen bovendien niet alleen de naam, maar allerlei nader bekende gegevens op de site.

Waarom het een Digitaal Monument wordt? Er is immers al een dik boek met de namen van de vermoorde joden, *In Memoriam*, maar daarin staan fouten. En het is alleen voor mensen van wie geen graf bekend is. De joodse mensen die bijvoorbeeld in Vught, Amersfoort of Westerbork zijn doodgeschoten, staan er niet in. En ook mijn grootvader, die aan de vooravond van de deportaties gewoon in zijn bed van ouderdom overleed, staat er niet in. Bovendien wilden we iets maken dat interactief is. Iemand bij het Centraal Joods Overleg stelde voor om de gegevens te digitaliseren en voor iedereen beschikbaar te maken, zodat ook later nog informatie kan worden toegevoegd.

Inderdaad, het is een hele onderneming, want alle namen en bijzonderheden moeten met de hand worden ingevoerd. Gedeeltelijk doe ik het zelf. Dat verbaast u waarschijnlijk. Een monnikenwerk, jawel, duizenden biografische schetsen, waarschijnlijk zo'n dertigduizend, omdat de invoering is gebaseerd op het gezin. Op de kleinste mogelijke eenheid.'

Lijsten

Voor de financiering van het monument was vijf miljoen beschikbaar.

Lipschits: 'Gulden, nog niet omgerekend naar de euro. Daarvan is drie miljoen gegaan naar het opzetten van het project en twee miljoen naar het onderhouden van het monument. Het geld komt van het Verbond van Verzekeraars en Banken en maakt onderdeel uit van een overeenkomst over de afhandeling van oorlogspolissen. Het monument wordt dus gefinancierd uit het fonds van Maror.

Herinnert u zich nog die rel rond de joodse tegoeden en rond het Liro-archief? Dat archief van de Duitse roofofbank Lipmann - Rosenthal,

waar de joden hun bezittingen moesten inleveren? Veertigduizend kaarten van het Liro zijn in 1997 teruggevonden. Dat zorgde voor een enorme rel, omdat bij nadere beschouwing bleek dat ambtenaren zich van alles hadden toegeëigend in een soort van loterij.

Het archief van het Liro, het bedrijfsarchief van de Niederländische Aktiengesellschaft für Abwicklungen von Unternehmungen (NAGU) en het archief van de organisatie Jokos boden een schat aan informatie. De Duitsers legden zorgvuldig vast wat ze van joden roofden.

In 1942 verordonnerden ze dat joden al hun kunstvoorwerpen en kostbare bezittingen moesten inleveren. Die lijsten met kostbare voorwerpen zijn nu een waardevolle bron.

Daarnaast lieten de Duitsers inventarislijsten aanleggen van de inboedel van de verlaten woningen. Die huizen werden gepulsd, leeggehaald door het Amsterdamse verhuisbedrijf A. Puls.

De inboedellijsten van de firma Puls zijn voor het Digitale Monument van onschatbare waarde. Je kunt namelijk precies zien wat mensen in huis hadden. Kamer tot kamer staat erin beschreven. Wat hadden ze in de hal staan en hangen? Een kleerborstel aan de muur. Wat er op de vloer lag: een loper. In de keuken twee hanglampen, een canapé, een kolenfornuis, een tafel met een kleed erop en vijf branders, wat voor stoelen, hoeveel bedden, wat er in de kasten lag. In de tuin een tuinhuisje. Totaal absurd.

Denk vooral niet te gering over de enorme hoeveelheid aan informatie die uit deze gegevens te halen is. Tot in de kleinste details staat alles beschreven. Aan de hand daarvan kun je reconstrueren hoe de joden leefden vlak voordat ze werden gedeporteerd. We kunnen niet alleen vertellen *wie* er woonden, maar ook *hoe* ze woonden.

Uit de archieven is nog zoveel informatie te halen. Een paar maanden gelden ontdekten we de geboorte- en trouwregisters uit Westerbork, in het archief van Beilen. Weer een nieuwe bron van informatie. Geen bevol-

kingsgroep in Nederland is zo gedetailleerd beschreven als de joden vlak voor de deportaties.'

Treffers

'De basis van de website vormen de gezinnen. Op het monument staan kleine staafjes in zeven soorten en verschillend van kleur. Voor alle leeftijdsoorten een aparte kleur. Zo zijn mannen boven de 21 blauw en is rood voor vrouwen boven de 21, half zo groot en groen is een jongen tussen de 6 en 21 jaar, en half zo groot en geel is een meisje in dezelfde leeftijdscategorie. Joodse instellingen krijgen een lange horizontale balk. Plaats de cursor op een willekeurige plaats of balk en er komt een naam tevoorschijn. Je kunt ook een naam intikken en kijken wat voor treffers eruit rollen.

Zal ik het eens laten zien? Kijk, ik tik Louis Swaab, dat was een vriendje van me. Bij Louis Swaab krijg je drie treffers. Een ervan is een jongetje van tien jaar, net als ik toen. Klik daarop en het hele gezin van Jozef Swaab, met alle namen, komt eruit rollen. Ze woonden in de Agniesestraat in Rotterdam, net als wij.

Weet u wat ook zo mooi is aan dit monument? Je komt veel meer te weten over de gewone mensen. Informatie over vips was er al, maar nu krijgt ook de gewone marktkoopman, zoals mijn vader was, weer zijn naam en plek, net als mijn moeder, zus en broers. Ons ouderlijk gezin: Sander Lipschits. Mijn broer Maurits staat nu nog bij het gezin, terwijl hij net was getrouwd. Zo'n onvolkomenheid moet nog uit de gegevens worden gehaald, want Maurits heeft vanwege zijn huwelijk recht op een eigen gezinsplek.

Ziet u hier, Sam Alexander Behr, zeven maanden oud, omgekomen in kamp Vught. Geboren op 6 oktober 1942, overleden 18 mei 1943. Opdat ook zijn naam niet uit Israël wordt uitgewist ...

Mijn nichtje, dat in 1939 werd geboren en nauwelijks heeft geleefd. En Levie Drielsma, sprak maar tien woorden per jaar, maar fluiten kon hij als een groot musicus. Gekke

Lowietje noemden ze hem en vandaag de dag zou je hem waarschijnlijk achterlijk noemen.

Al deze informatie, daar gaat het mij om. De laatste naam komt trouwens uit een boek. Heel veel informatie kun je halen uit van die plaatselijk verschenen boeken over de oorlogsjaren, herinneringsboeken. Via via komen die weer bij ons terecht.

Een lege staaf bij een familie betekent dat iemand de oorlog heeft overleefd. Over die persoon staat dan niets vermeld. Ook geen naam. Dat is in verband met de bescherming persoonsgegevens. We hebben te maken gehad met een proces en de rechter besliste dat een overledene een dergelijke bescherming niet heeft. Op verzoek van de rechter geven we dus geen gegevens over de leeftijd of het geslacht van het familielid dat overleefde, wel bij doden. Pijnlijke informatie, of iemand een misdadiger was, dat komt er ook niet in. Pas geleden heb ik politiedossiers en politiebladen doorgenomen. Als je dan leest over die joodse 'misdadiger' die weigerde om zijn eigen fiets in te leveren, ja kijk, dat dan natuurlijk weer wel.

Voor mij voelt het als een persoonlijk falen als ik iemand niet kan plaatsen. Dan lees ik in het Algemeen Politieblad over een vondeling, wetende dat alle vondelingen werden aangemerkt als een joods kind. Of over een lijk van een joodse man, dat uit de gracht is gedregd. Mensen zonder naam, die geen plaats krijgen. Daarvan lig ik 's nachts wakker.'

'Ik zal nog eens iets navrants tonen. Het aantal joodse kinderen dat werd geboren tijdens de oorlogsjaren. Kijk, dan voer je 1942 in, komt er een getal van 591 uit; in 1943 zijn het er 267; in 1944 nog slechts 19 en in 1945? ... Geen. Ik kan ook kijken hoeveel kinderen er zijn geboren op dezelfde dag als ik: 19 november 1930. Drie mensen: Mozes Waterman, vermoord in Auschwitz op 19 augustus 1942, Clara Stouwer vermoord in Sobibor op 11 juni 1942 en Hendrina van Delft, vermoord in Auschwitz op 26 oktober 1942.'

En het onderwijs?

Of er al duidelijk omschreven plannen zijn om het Monument te gebruiken voor het onderwijs?

Lipschits: 'Het bewaren van de herinnering aan allen die als jood tijdens de Duitse bezetting in Nederland zijn vervolgd en de oorlog niet hebben overleefd, is de belangrijkste doelstelling van het digitaal monument, maar één van de nevendoelstellingen is het digitaal monument bruikbaar maken voor educatie over de Sjoa. Zo bestaan er plannen om lesbrieven te maken, maar die zijn nog lang niet klaar.

Dat wil trouwens niet zeggen dat er op scholen nu reeds geen nuttig gebruik zou kunnen worden gemaakt van het digitaal monument. Leerlingen zullen door het visiteren van de website sowieso meer persoonlijk betrokken zijn bij wat er tijdens de Sjoa is gebeurd.

Voor joodse leerlingen spreekt dat uiteraard vanzelf: zij kunnen via het monument nagaan wie hun omgekomen familieleden waren, waar en hoe ze woonden, hoe ze aan de kost kwamen, of ze lid waren van verenigingen, aan sport deden.

Voor niet-joodse leerlingen kun je proberen dit op een andere manier te bereiken. Ik kan me voorstellen dat een docent met zijn klas nagaat of er in de straat of wijk of dorp waar de betrokken school staat joden woonden. En dan kun je van die joden nagaan hoe ze woonden, hoe ze aan de kost kwamen enzovoort.

Je zou je ook specifiek op leeftijdgenoten kunnen richten: een leerling of groep leerlingen van bijvoorbeeld 12 tot 14 jaar zou kunnen nagaan welke joodse leerlingen in die leeftijdsgroep in bijvoorbeeld 1941 in de straat/de buurt/het dorp woonden: hoe was de gezinssamenstelling van die joodse leerlingen? Wat deden hun ouders? Hoe woonden zij?

Je kunt ook denken aan een zoekopdracht voor één leerling. Om een voorbeeld te geven: ik krijg brieven van mensen die zich een vroegere vriend(in) of buurjongen/meisje herinnerden. Stel dat een kind van zo'n informant wil nagaan wie dat vroegere vriendje/buurmeisje was, hoe die leefde, naar welke school het

Amsterdam februari 1943. St. Anthoniebreestraat in de joodse buurt (illegale foto van G.H. Krüger). Op bladzijde 26 de joodse zondagsmarkt in de Vilenburgstraat voorjaar 1941. Beide collectie NIOD.

ging, wat de ouders deden, of er broertjes of zusjes waren?!

Een andere manier om huidige leerlingen op een meer persoonlijk vlak bij het gebeuren van de Sjoa te betrekken zou kunnen zijn door de leeftijdsgenoot van toen op te sporen. Dat klinkt wat mysterieus, maar ik bedoel het volgende: stel dat Henk op 19 november 2005 zijn vijftiende verjaardag viert. Henk is dus geboren op 19 november 1990. Hij zou dan kunnen nagaan welke joodse kinderen een halve eeuw eerder zijn geboren (19 november 1940): wie waren dat, wat is er met hen gebeurd, hoe leefden ze? En zo kan ik nog wel even doorgaan.

Voor de hogere vormen van onderwijs als het Vwo kan ik wel ingewikkelder zaken voorstellen. Bijvoorbeeld over de beroepsstructuur (vader is winkelier, kan ik andere joodse winkeliers vinden?), over een bepaald beroep (zoals de diamantbewerkers), over een demografisch aspect (de gezinsgrootte in de typi-

sche joodse proletarische wijken), over de rol van joden in de leiding van politieke partijen en in de vakbeweging.

Nooit af

Het Digitaal Monument is helemaal interactief. Iedereen die nog materiaal heeft liggen, wil ik van harte uitnodigen om iets in te sturen. Met name in foto's zijn we zeer geïnteresseerd. Er moet nog zoveel onder de mensen zijn.

Je kunt wel stellen dat dit een monument is dat eigenlijk nooit af komt. Zeven dagen in de week ben ik er mee bezig. Niemand hoeft echter medelijden met me te hebben, want ik zie dit als een eer. Het is een monument voor de joodse gemeenschap.